שום גבוה Allium ampeloprasum גיאופיט זקוף וגבוה (יוני 2021)

תבה: **ערגה אלוני**

פתיח: **שום גבוה** הוא גיאופיט נפוץ בצידי הדרך בישראל, פורח בכדורים סגולים בגובה 1.5 מטר בחודש מאי. ממנו טופח השום תרבותי הנקרא בשפה העממית בשם "בצל הגינה".

שום גבוה Allium ampeloprasum המשתייך כיום למשפחת הנרקיסיים Amaryllidaceae השתייך בעבר למשפחת השושניים. בתוך משפחה זו שייך הסוג **שום** לקבוצה מיוחדת בה התפרחת היא תמיד קרקפת והצמח מכיל חומרים כימיים מיוחדים בעלי ריח שום או בצל. הצמח הוא גיאופיט שגדל וצובר בגלדי הבצל שלו חומרי הזנה כ 3-2 עונות. בשלב בגרותו הוא מצמיח עמוד פריחה גבוה וזקוף המתנשא לגובה 50- 200 ס"מ (קולמן 1985). בסיום הפריחה ופיזור הזרעים, הגלדים מתרוקנים ממשאבי מזון אותפ העביר לבצלצולים והצמח מסיים את חייו.

שום גבוה. מימין: מספר פרטים בשולי דרך. באמצע: סוככים עם פרחי ארגמן. משמאל: סוכך נושא פרחים לבנים. צילמה ערגה אלוני ©

העלים מרזביים רחבים 5-20 מ"מ, חלקים, ערוכים על הגבעול בבסיסו בשתי שורות נגדיות. לכל עלה נדן וטרף דמוי סרגל מוארך. בראש הגבעול מתפתחת תפרחת. התפרחת סוכך כדורי גדול קוטרו עד 10 ס"מ. הפרחים מוגנים ע"י מתחל קרומי ארוך (14 ס"מ) הדומה למצנפת. עם הבשלת הפרחים כיפת המתחל מתפשקת ונושרת (פינברון ודנין 1991). ונחשפים פקעי פרחים צפופים. בשלב זה רוב הפרחים עדין ירוקים, למעט פרחים ירוקים-ורודים בודדים בראש התפרחת. הפריחה מתחילה מרום הסוכך כלפי מטה. הפרחים בתפרחת בעלי עוקצים שוני גובה בסיס העוקץ חסר חפים. והם מבשילים בהדרגה.

שום גבוה. מימין: תפרחת עטופה במתחל קרומי המתפקע ונושר. באמצע: כיפת המתחל. מימין: התפרחת שנפרדה מהמתחל. צילמה ערגה אלוני ©

הפרחים דו-מיניים, צבעם אינו אחיד: יש אוכלוסיות שפרחיהם ארגמניים כהים, אחרים ורודים עד כאלה שהם לבנים לחלוטין. העטיף דמוי פעמון בן 6 עלים המאוחים לבסיס. . בסיס עלי העטיף רחב ראשם מחודד מרכזם ארגמני- ירוק בוהק. אבקנים 6 מסודרים בשני דורים. 3 אבקני הדור הפנימי מורחבים מתפצלים ל3 אונות. שתי האונות הצדדיות ארוכות משתלשלות מחוץ לעטיף. לאונה האמצעית מקושר מאבק סגול. האבקנים גבוהים מהגביע, מבשילים לפני הצלקות (פרוטאנדריה). השחלה עילית, עמוד העלי סגול וזקוף הצלקת לא בולטת (אלון 1983). האבקה הדדית נעשית ע"י חרקים בעיקר דבורים.

שום גבוה. מימין: פרחים ראשונים מבשילים בראש הסוכך. באמצע: פרחים בהדלה. עיקר הצבע נתרם ע"י אונות הגביע והאבקנים הבולטים. משמאל: הבשלה הדרגתית של פרחים בסוכך. צילמה ערגה אלוני ©

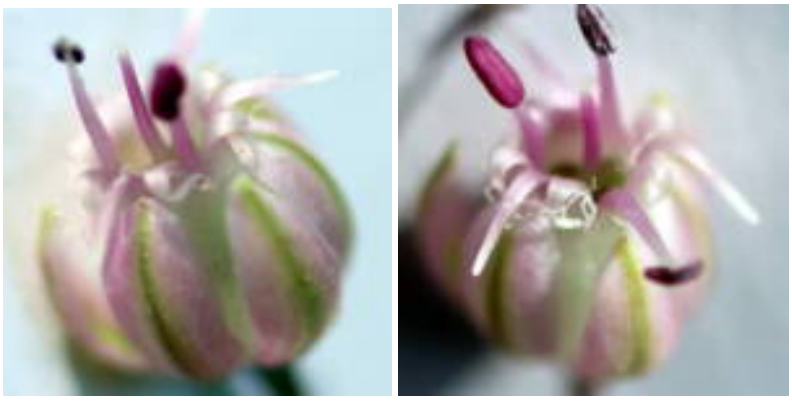

שום גבוה. מימין: האבקנים- בצידה השמאלי של התמונה נראות אונות הזיר שהשתלשלו מטה. באמצע: העלי הזקוף. צילמה ערגה אלוני © משמאל איור חלקי הצמח. משמאל איור האבקן. המקור רותם 15.

הפרי הלקט מעוגל בקוטר 4 מ"מ, בעל 3 מגורות הנפתח בהבשילו ע"י 3 קשוות. הזרעים 6-3 מעוגלים שחורים ופוריים. הצמח מתרבה ע"י זרעים וברבייה וגטטיבית. הוא מייצר 150-50 בצלצולים בעונת הפריחה, הצמודים לבסיס הבצל (פרגמן-ספיר 2006). קוטרם 5-3 מ"מ, מוגנים ע"י קליפות הבצל. הבצלצולים גדלים ומתפתחים הודות לחומרי תשמורת המועברים אליהם מבצל צמח האם שמתרוקן ומת. עם התפרקות הבצל, נפרדים ונפוצים הבצלצולים לסביבה הקרובה.

הצמח מוכר ברפואה העממית כצמח מרפא (Shahrajabian & Sun 2021) המדיף ריח שום אופייני. הבצל נכתש דק מעורב בשמן זית ומשמש תרופה לתחלואי הגוף. משמש לרפוי כאבי אוזנים, דלקות בחניכיים, הוא מרפא לפצעים, תולעים וטחורים. בליעת התרופה משמשת מרפא נגד לחץ דם, שיעול, כאבי ראש ודלקת בדרכי השתן (קריספיל 1985). בדיקת תכולת החומרים בצמח נמצא שהוא מקור עשיר למטבוליטים משניים: חומצות פנוליות ונגזרותיהן, פלבנואידים (פלאוון, פלבנון, פלבונים, פלבונול, דיהידרופלבונול, פלוואן-3-אול, פלוואן-4-אול ופלאוון-3,4- דיולרים) ופולימרים פלבנואידים (פרואנטוציאנידינים או טאנינים מרוכזים). האגליקון הפלבנואיד החשוב ביותר הוא קאמפפרול. התכולה הכוללת של פוליפנול, פלבנואידים וטאנין. הצמח מוכר כנוגד חמצון, ופעיל כנגד אסטמה, משמש מחטא, משתן ואנטיבקטריאלי. כמו כן משמשים חלקי הצמח תבלין מזוני חריף המדיף ריח חריף.

בית גידולו של שום גבוה הם שדות בור, שולי שדות מעובדים, חורש, צידי דרכים, בתה, שכיח בקרקעות כבדות, קרקעות סחף עמוקות ובקרקעות חול חמרה. זהו מין השום השכיח ביותר בצידי הדרכים ומעונות מופרים בארצנו; גדל בעיקר בכל רחבי החבל הים-תיכוני וחודר למדבר בצידי דרכים. פורח בין מאי-אוגוסט. הצמח בארץ מוגן על פי חוק בשל היותו גיאופיט. תפוצתו העולמית רחבה ביותר אך מקורו מזרח ים-תיכון. הוא גדל בכל האזור הים-

תיכוני ובדרום אירופה מפורטוגל עד רומניה. ממשיך מזרחה באזור האירו-טורני מעירק ומזרח טורקיה, דרום רוסיה ואוזבקיסטן; הצמח גר בסין, ארה"ב ובאוסטרליה. במדינות אחדות כמו בריטניה וצ'כיה הוא טופח כצמח תרבות והוא מגודל בגינות כצמח נוי וכפרח קטיף.

שום גבוה שייך לקומפלקס המינים בסקציית Allium מהם תורבת **בצל הגינה** Allium cepa (= שום נבוב, זהרי 1987); אולם יש חוקרים המשערים כי **הכרשה** Allium porum תורבת ממין קרוב מאוד ל**שום גבוה** הנקרא ש**ום קוראת** הגדל עדיין בר במרומי דרום-סיני. שום קוראת והכרשה ידועים כצמחי מאכל כבר בימי הפרעונים במצרים. גם בתנ"ך מוזכר כנראה שום קוראת בהקשר: "זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים...ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים"(במדבר י"א, ה').

תפוצתו של שום גבוה היא ים- תיכונית אירנו- טורנית פורח בין מאי- אוגוסט. נפוץ ברוב אזורי הארץ: גולן, חרמון, גליל, חוף הים התיכון, עמק ירדן עליון, עמקים, גלבוע, כרמל, הרי שומרון, מדבר שומרון, הרי יהודה, מדבר יהודה ובקעת ים המלח, שרון, שפלה, נגב צפוני, ומערבי, הרי אילת ובקעת הירדן הצמח בארץ מוגן. מקורו מזרח ים תיכון. הוא נפוץ באזור ים תיכון מפורטוגל עד רומניה מצוי במזרח טורקיה בכמה מדינות ברוסיה אוזבקיסטן אירן עירק סין, בארה"ב במערבה ומזרחה ובאוסטרליה בצדה המערבי והמזרחי. במדינות אחדות כמו בריטניה וצ'כיה הוא טופח כצמח תרבות והוא מגודל בגינות כצמח נוי וכפרח קטיף.

ספרות

אלון ע (עורך) 1983 שום גבוה. החי והצומח של א"י אנציקלופדיה שימושית מאוירת. משרד הביטחון, החברה להגנת הטבע. כרך 11 עמ' 222

זהרי מ 1987 כל עולם הצמחים הוצאת עם עובד (הדפסה שלישית) עמ' 603.

פינברון-דותן נ ודנין א 1991 המגדיר לצמחי-בר בארץ-ישראל. כנה. ירושלים.

פרגמן-ספיר א 2006 פרחי -בר ברמת הנדיב. הוצאת רמת הנדיב.

קולמן פ 1985 הסוג שום בישראל. רותם 15. כתב עת לנושאי שדה בוטניים בא"י, הוצאת החברה להגנת הטבע, האוניברסיטה העברית.

קריספיל נ 1985 צמחי מרפא, מדריך שדה לצמחי המרפא של א"י. הוצאת דפוס המקור.

Shahrajabian MH & Sun W 2021 Review of Leek (A. ampeloprasum L.), an

Important Vegetable and Food Ingredient with Remarkable Pharmaceutical Activities. Pharmacognosy Communications 11(1):9-12

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

לציטוט: אלוני ע 2021 שום גבוה Allium ampeloprasum גיאופיט מוגן זקוף וגבוה (יולי 2021) , פורחי החודש, כתב-עת "כלנית", מספר 8.

https://www.kalanit.org.il/allium-ampeloprasum-june-2021/

==========